

## МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 930 (447)

Ярослав Калакура

### МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ



*У статті* розглядається сутність концептуалізації історичної науки як одного із засобів оновлення її методологічного інструментарію, наповнення новим змістом понятійно-категоріального апарату історичного пізнання. Показано особливості удосконалення терміносистеми української історіографії в контексті сучасних глобалізаційних, інтеграційних та комунікаційних процесів. Висловлено низку рекомендацій щодо уніфікації та раціонального застосування термінів історичної науки в освітній, науково-дослідницькій та просвітницькій діяльності.

*Ключові* слова: методологія, концепт, концепція, концептуалізація, історична наука, українська історіографія, термінологічна система, наукова проблема.

**У** українське і зарубіжне наукознавство виявляють дедалі більший інтерес до концептуалізації (категоризації) як природничих, так і гуманітарних галузей знань. Наука загалом і кожна її галузь, зокрема історична, має свій категоріально-понятійний апарат, за допомогою якого вона здійснює відповідне пізнання, нарощує і реалізує свій інтелектуальний потенціал. У контексті цивілізаційного розуміння історії, глобалізації та інформатизації сучасного світу помітної актуальності набуває універсалізація термінів, яка відбувається, головним чином, у рамках англійського лінгвістичного простору. При цьому цей процес носить двоїтий характер: економіка, політика, Інтернет, комунікації руйнують кордони, а люди не хочуть втрачати відчуття своєї соціокультурної самобутності, окремішності та приналежності до певної ідентичності, що веде до посилення синдрому локалізації та самозбереження. Враховуючи ці тенденції, національні історіографії уважно відстежують зміни і термінологічних системах і відшліфовують свій власний комунікативний апарат у межах національної лінгвістики під кутом зору концептуалізації національної історичної науки. Особливості історичного минулого і пограничний характер української цивілізації призвели до того, що в нашій науковій лексиці побутують сліди німецького, польського, російського, угорського, румунського, французького та інших впливів, не кажучи вже про концепти давньогрецького та латинського походження. Низка аспектів цієї залежності базується на постколоніальному і посткомуністичному синдромі нашого суспільства, на залишках провінціалізму та комплексу меншовартості.

Актуальність означеної проблеми зумовлюється декількома чинниками. По-перше, дедалі більшою присутністю української історіографії в європейському і світовому історіографічному просторі, посиленням взаємовпливів вітчизняної та всесвітньої історії, що робить необхідним осучаснення і оновлення категоріального апарату, очищення від застарілих концептів, уніфікації і раціонального застосування в дослідницькій та педагогічній діяльності на тлі

парадигми лінгвістичного повороту і “нової історичної науки”. По-друге, недостатньо опрацьованістю методологічного інструментарію продукування, модернізації і застосування концептів історичної науки, очищення їх від суцільно ідеологічної термінології, успадкованої з часів комуністичного режиму. На це цілком справедливо вказала І. Колесник, монографія якої [16] стала першим в Україні системним дослідженням концептуальної історії української історіографії. В ньому, з одного боку підведено підсумки концептуального осмислення українського історіографічного процесу, а з другого, окреслено вузькі місця і перспективи у цій сфері. Однак, це настільки широка проблема, що потребує подальшого дослідження. По-третє, недостатньо з’ясованим залишається сутність самого поняття “концептуалізація”, його подвійний зміст, аналіз наявних відмінностей, що в свою чергу диктує осучаснення всієї терміносистеми української історіографії. І, по-четверте, концептуалізація історіографії має дидактичний вимір, позаяк у сфері освіти задіяний найбільший людський потенціал істориків, а навчальні підручники і посібники, педагогічний процес є найширшим споживачем наукових напрацювань стосовно понятійно-термінологічного апарату історії.

Метою пропонованої статті є з’ясування сутності концептуалізації історичної науки як закономірного процесу визначення її концептів, тобто термінів і понять, осмислення системи когнітивних ознак, насамперед категоріально-понятійних, їх значення в інтелектуальній, дослідницькій і педагогічній діяльності, аналіз збереженості у суспільній свідомості, в пам’яті людей, в їх рефлексійній практиці певної інформації у форматі того чи іншого поняття, здатності відрізнити його від інших, осучаснювати цей апарат, поповнювати новою інформацією, очищати від застарілих уявлень. Ставлячи таку мету, виходимо з того, що будь-який пізнавальний процес, включаючи історичний, історіографічний, джерелознавчий, здійснюється, передусім, у форматі певних понять і суджень, які виражаються словами-термінами. У кожному науковому чи терміні закладений певна сукупність або фрагмент знань про більш широкі явища і процеси пізнавальної (когнітивної) діяльності. Не випадково, що ще в першій половині ХУІІ ст. видатний французький філософ, математик і фізик Рене Декарт у праці “Роздуми про методи” закликав: уточнюйте значення слів і ви позбавите світ половини його непорозумінь [4, с. 17–18]. Через 200 років подібну думку ще чіткіше висловив Г. В. Ф. Гегель: категорії – це розумові форми осягнення дійсності, До слова, Гегелю належить й сама категорія “історія понять”. У наукознавстві поняття і категорії фігурують як “сходінки” проникнення мислення в сутність речей [1, с. 67], концепти, тобто смислове значення тих чи інших понять або термінів.

Історією понять займається спеціальна історична дисципліна – “концептуальна історія”, сформована в 1960–1970-х рр. у рамках Кембриджської наукової школи, з якою і пов’язують цей досить поширений напрям історіографії в англо-германському просторі. Ця дисципліна трактує поняття і терміни як ключові маркери історичного пізнання. Якщо ж мова йде про методологічні засади концептуалізації історичної науки, то маються на увазі способи виведення, формулювання та інституціалізація її категоріального апарату загалом, включаючи й суцільно історіографічні. Процес виведення понять ґрунтується на історіографічній практиці і включає декілька етапів: спостереження, узагальнення, обдумування, абстрагування і, нарешті, формулювання відповідного концепту, тобто його смислу. Найголовніший смисловий зміст цих понять і термінів закріплюється в мові відповідним терміном – словом чи словосполученням. Терміни тієї чи іншої галузі знань і складають її категоріальний інструментарій як скелет науки. Сам цей процес прийнято називати категоризацією науки, як метод віднесення об’єкту пізнання

до певного класу, в якості якого виступають адекватні категорії, відбиваючи найбільш суттєві взаємини тих чи інших галузей знань і пізнавальної діяльності. Зокрема, сформовані та інституційовані концепти історичної науки інтегруються в наукову, педагогічну і суспільну лексику, стають елементом термінологічної системи та комунікацій.

Видається доцільним, принаймні стисло, нагадати історіографію самої концептуалізації української історіографії. Методологічні засади цієї проблеми тривалий час залишалися за межами наукового осмислення, не дивлячись на давню традицію, започатковану В. Антоновичем, І. Франком, М. Грушевським, Д. Дорошенком, В. Крип'якевичем, М. Марченком, Ф. П. Шевченком та ін., завдяки їх добрій обізнаності із західноєвропейською наукою. У радянську добу концептуальна історія піддавалась критиці за буржуазний конструктивізм, хоча деякі загальновідомі терміни потрапили до УРЕ, РЕІУ, правда, з відповідною партійно-класовою інтерпретацією. Тільки з відновленням незалежності України увага до концептів помітно зростає на фоні підвищення інтересу до історіографії. На початок і середину 1990-х рр. припадає її відродження в університетах, зокрема, Київському, Львівському, Одеському, Дніпропетровському, Запорізькому, Харківському, Черкаському, Чернівецькому, Прикарпатському та ін., лекційних курсів із загальної та української історіографії, усунення суттєвих прогалин у цій царині, поява ґрунтовних праць історіографічного та методологічного характеру Я. Дашкевича, Л. Зашкільняка, І. Колесник, В. Масненка та ін. [3; 6; 7; 17; 18]. Закладене в ті роки підґрунтя історіографічних студій позитивно відбилосся на подальшому опрацюванні теорії і методології історіографії [2; 8; 20].

Автору статті в процесі створення курсу лекцій “Українська історіографія” [14] доводилось звертатися до “Енциклопедії українознавства”, часопису “Український історик”, до невідомих у нас “Огляду української історіографії” Д. Дорошенка, праць Д. Багалія, М. Грушевського, замовчуваного посібника М. Марченка, студій діаспорних істориків, зокрема Л. Винара, І. Витановича, І. Кривецького, Б. Крупницького, О. Оглоблина, О. Прицака, С. Лисяка-Рудницького та ін. Позитивну роль відіграла участь у підготовці нових навчальних посібників, зокрема довідника “Джерелознавство історії України”, двох видань підручника “Історичне джерелознавство” [5, 12], першого довідника “Історична наука: термінологічний і понятійний довідник [10]. Вже маючи певний досвід, вдалося підготувати посібники з методології українознавства та історіографії, в яких значне місце посіли й питання професійної термінології історика та історіографа [13, с. 15]. Помітним явищем українського термінознавства стали підготовка і вихід “Енциклопедії історії України”, публікації в її 3-му томі статті С. Стельмаха “Історія понять” [19, с. 620], а також оприлюднення в Харкові першого в Україні “Історіографічного словника” [11]. –

Аналізуючи історіографію концептуальної історії, її методологічних аспектів, не можна не виокремити персональну роль професора Ірини Колесник у дослідженні цієї проблеми. У 2003 р. вона започаткувала роботу постійно діючого міжвідомчого методологічного семінару в Інституті історії України, виступила ініціатором заснування альманаху “Ейдос” з питань методології. У його 5-му випуску за 2011 р. була вміщена її стаття “Українська історіографія як історія понять”. Відтоді питання концептуалізації історії та історіографії набувають системного розгляду на методологічних семінарах, у дискусіях, обговореннях, публікаціях. І ось у 2013–2014 р. побачили світ дві знакових праці: вже згадана монографія І. Колесник “Українська історіографія: концептуальна історія” [16] та “Історична наука в термінах і поняттях”, підготовлена вченими історичного факультету під керівництвом В. Ф. Колесника та Т. В. Орлової [9]. В

останній фігурує більше 30 термінів історичної науки, включаючи виокремлення теоретичних засад її категорій, написаних автором цієї статті.

У книзі І. Колесник проаналізовано розвиток лексичного потенціалу і терміносистеми української історіографії з часів модерну до сучасності, а тому цілком природно, що її працю з інтересом зустріли викладачі вищої школи, які ведуть навчальні курси з української й зарубіжної історіографії, а також студенти, магістранти та аспіранти, котрі дуже часто наштовхуються на понятійно-термінологічну плутанину, відчують дефіцит навчальної літератури теоретичного характеру. Авторка навела обширний логеум (тобто словник), який включає 35 базових понять як із теорії, так й історії історичної науки. До нього увійшли такі ключові поняття, як “історіографія”, “методологія”, “наукова революція”, “рефлексивна модель історіографії”, “стиль наукового мислення”, “ідентичність”, “історична пам’ять”, “історична свідомість”, “ментальність”, “нарративна філософія історії”, “постмодернізм”, “мережева модель науки”, “міждисциплінарність”, “кар’єра історика”, “ментальне картографування” та ін. На відміну від уже існуючих енциклопедичних видань, різного роду словників та довідників, І. Колесник розглянула терміни та поняття як окремі об’єкти дослідження, котрі перебувають у взаємодії та утворюють предметне поле всієї терміносистеми історіографії. Концептуальна історіографія постає як наслідок трансформації простого історіописання в спеціальну дисципліну аж до перетворення її на теорію та методологію історичної науки. Можна погодитись із думкою дослідниці про те, що історіографія не лише споживач інтердисциплінарних понять, але й демонструє свою здатність продукувати та вдосконалювати власний термінологічний інструментарій.

Спираючись на ці підходи та погляди інших авторів, перейдемо до докладнішої реалізації поставленої нами мети, тобто до методології концептуалізації історичної науки та української історіографії. Нині у науковому обігу побутує не менше трьох однорідних слів: концепт, концепція, концептуалізація, які, маючи спільний корінь, наповнені різним змістом. При цьому стикаємось з прикладами змішування цих понять, насамперед “концепція” і “концепт”, в усному та писемному мовленні. Розглянемо спільне і відмінне між ними з врахуванням того, що в латинській мові вони мають різний зміст.

Концепція (від лат. *conceptio*) – система поглядів або початкових теоретичних положень як основа дослідницького пошуку; головна ідея або ключовий задум дослідження; система доказів. Намість, концепт (від лат. *conceptus*) – значення поняття, терміну, їх змістовне наповнення; спосіб збереження знань у пам’яті людини, в наукових працях, навчальній літературі; інноваційна ідея; у методології – допоміжний інструмент пізнання, системоутворюючий елемент концепції. Розмежування цих термінів має методологічне значення для прояснення сутності концептуальної історії як історії понять.

Що стосується концептуалізації історичної науки, то під нею розуміють рефлексивний процес пізнавальної діяльності історика або теоретичне визначення понять, підсумком якого є вироблення певної історичної або історіографічної концепції. У якій формі можна викласти, наприклад, сутність тієї чи іншої історіографічної концепції? Це обґрунтована на основі історіографічних фактів система поглядів або доведена точка зору у висвітленні чи оцінці певних процесів, явищ в історичній науці (наприклад, неперервність або соборність української історіографії; національно-державницький напрям в українській історичній науці та ін.).

Відштовхуючись від цих положень, можна перейти до пошуку відповіді на питання: що таке концептуальна історія? Очевидно, це ніщо інше, ніж методологічний механізм процесу формування, інституціалізації та функціонування поняттєво-термінологічного апарату історичної науки, генеза

його оновлення шляхом взаємодії історії з іншими сферами гуманітарного знання, як-от філософія, соціологія, культурологія, літературознавство, психологія. Концептуальна історія як історія понять відображає перебіг історичної думки, знакові віхи формування її поняттєвого інструментарію, процес взаємодії слова й терміна, поняття та пізнання. Пріоритетне місце тут посідає взаємозв'язок між словом і змістом поняття, мовою історика та його мисленням. Цілком зрозуміло, що досягнути методологію цього інструментарію не можна без праць теоретиків історичної науки нової та новітньої доби (Ж. Бодріяр, Г. Вайт, Ж. Гійому, А. Гуревич, Е. Дюркгайм, Р. Коллінз, Т. Кун, А. Мегілл, М. Фуко та ін.), без залучення спадщини фундаторів української історіографії – В. Антоновича, М. Андрусика, Д. Багалія, М. Грушевського, Д. Дорошенка, М. Максимовича, М. Костомарова, М. Драгоманова, М. Брайчевського, Л. Винара, І. Вітановича, Я. Дашкевича, І. Крип'якевича О. Оглоблина, Ю. Пінчука, О. Пріцака, Н. Полонської-Василенко, І. Лисяка-Рудницького, М. Марченка, Ф. Шевченка та ін. Не обійдеться і без врахування й напрацьовань сучасних українських історіографів – В. Андрєєва, О. Богдашиної, В. Ващенко, В. Великочого, І. Верби, Я. Верменич, І. Гирича, В. Гоцуляка, Л. Зашкільняка, І. Колесник, А. та В. Коцурів, В. Масненко, Р. Пирога, Т. Попової, С. Посохова, В. Підгаєцького, В. Потульницького, О. Реєнта, В. Смоля, С. Стельмаха, Л. Таран, В. Тельвака, О. Удада, О. Юркової, В. Яремчука, О. Яся та ін. З огляду на сучасні інтеграційні та глобалізаційні тенденції, на формування глобальної історії масмо наповнювати апарат історичної науки та історіографії новим понятійно-інформаційним ресурсом, але це аж ніяк не означає відмову від використання національного потенціал мовлення і механічного перенесення в український мовний простір чужоземної термінології.

За умов глобалізації та євроінтеграції української історіографії, активізації міжнародної комунікації науковців дедалі частіше виникають труднощі з перекладом національної термінології, але й тут можна знайти вихід. Наприклад, у нашому розпорядженні є українська версія французького словникового проекту концептуальної історії “Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей”, в якому зібрано терміни, словосполучення, що створюють проблеми при перекладі іншими мовами. Укладачі наголошують, на двох шляхах вирішення проблеми: а) вибрати для наукового спілкування одну домінуючу мову, скажімо, глобалізовану англо-американську систему термінів, або: б) зробити ставку на підтримку мовного плюралізму, застерігаючи кожного разу щодо змісту відмінностей. Цій меті і має прислужитися словник неперекладностей як приклад для подібної роботи в галузі історіографії. Тим більше, історична наука переживає так званий “лінгвістичний поворот”, остання хвиля котрого пов'язана з апеляцією до мови історика й супроводжується утвердженням концептуальної історії як логічного продовження класичної історії та ідей нової інтелектуальної історії.

Розглянемо на основі новітньої літератури докладніше низку фахових понять історичної науки в авторській інтерпретації. Ключовими з них є концепти “Історія”, “Історична наука”, “Історіографія” та “Українська історіографія” та ін. Не станемо вдаватися до історії їх появи, лише нагадаємо, що на перших порах під поняттям “Історія” розуміли просту оповідь про минуле, але по мірі розвитку і професіоналізації історичних нань, вона трансформувалася в науку, цілісну систему знань низкою підсистем, яка фахово, в хронологічній послідовності вивчає минуле людства на основі перевірених на репрезентативність і достовірність історичних джерел. Вершиною історії виступає “Історична наука”. Дослідниками історії є історики, тобто особи з відповідною фаховою та методологічною підготовкою. Не можна не звернути увагу на ключові

положення цього визначення: система знань, хронологічна послідовність, достовірність джерел, фаховість історіописання.

Термін “Історіографія” тривалий час вживався для визначення звичайної історії, а історики фігурували як історіографи, згодом під ним стали розуміти сукупність праць з історії і лише з другої половини ХІХ ст. за цим поняттям закріпилась історія історичної науки. На нашу думку, українське наповнення змісту терміну “історіографія” необхідно виводити із понять “історична наука”, “всесвітня історія” та ув’язувати з категорією “українська історія”, дотримуючись філософії співвідношення цілого і частини, загального і окремого. З урахуванням такого підходу видається доцільним поділитися своєю інтерпретацією цих термінів. Розпочнемо з трактування поняття “Історична наука”. Мова йде про багатогранну і динамічну систему наукових знань про історію людства та історіописання від найдавніших часів до сучасності, його досвід у взаємозв’язках з природою і суспільством. Звернімо увагу на дві новації пропонованого формулювання: а) це багатогранна і динамічна система наукових знань про історію людства та історіописання (тобто конкретна історія та історіографія); б) досвід людства у взаємозв’язках з природою і суспільством. Під людством розуміють, по-перше, частину живої природи, людське суспільство; по-друге, людство поділяється на народи, етноси, нації, раси, культурні та соціальні групи, а це означає присутність у цій спільності й українського народу.

Певної корекції з погляду структурного підходу потребує категорія “Всесвітня історія”. Цілком очевидно, що йдеться про – розділ історичної науки чи галузь історичних знань, що досліджує і вивчає на основі джерел історію світового людства в цілому, загальні закономірності історичного розвитку всіх народів земної кулі, включаючи й український, їх взаємозв’язки у межах ustalених хронологічних періодів – від найдавніших часів до сучасності. В цьому визначенні з урахуванням україноцентризму зроблені акценти на те, що всесвітня історія вивчає загальні закономірності історичного розвитку всіх народів земної кулі, включаючи й український.

Саме на основі такого розуміння концептів “історія”, “історична наука” та “всесвітня історія” можна вийти на адекватне змістовне наповнення термінів “історіографія” та “українська історіографія”. Погоджуючись в основному з існуючими їх визначеннями, напрошуються й певні уточнення. Зокрема, історіографія, – на нашу думку, – це не лише історія історичної науки, теорії і методології історії, але й спеціальна галузь світової історичної науки, яка вивчає закономірності її зародження, становлення та розвитку, аналізує найважливіші надбання істориків і виступає своєрідним ядром історичної науки, її рефлексивною складовою та формою самоусвідомлення. Історіографія відстежує, ким і як відбувається історичне пізнання, ким, як, якими методами і на яких джерелах пишеться історія, як реалізується на практиці історичний та інші дослідницькі методи. Ніхто не заперечує, що світова історіографія інтегрує надбання всіх її структурних одиниць людства, включаючи й національні сегменти, тобто й український.

На сьогодні існує декілька визначень української історіографії, проте багатьом із них бракує системного підходу. На наш погляд, дефініції “українська історіографія” треба виводити з двох визначень: “історіографія” загалом та “українська історія”. Як можна визначити українську історію? Це – невід’ємна складова світової історичної науки, яка досліджує і вивчає у тісному взаємозв’язку із зовнішнім світом на основі джерел закономірності та особливості багатовікового і багатогранного процесу генези українського народу, формування його етнічної території, складання ідентичності, соціально-економічного, суспільно-політичного, національно-державницького та

культурно-духовного життя. Вона включає й історію інших, насамперед великих етнічних груп, які проживають на теренах України і є її громадянами.

З таких визначень історіографії та української історії цілком логічно випливає визначення терміну “українська історіографія”. Йдеться про спеціальну галузь історичної науки, яка вивчає процес формування української історичної думки, тенденції розвитку історичних знань в Україні та діаспорі, трансформації їх у науку, діяльність наукових осередків та центрів історичної науки, аналізує внесок визначних українських істориків у збагачення історичних знань як історії України, так і зарубіжної та світової історії, їх теорії і методології [16, с. 36].

Як видно із цих визначень, у них акцент зроблено на тому, що “історіографія” – не лише історія історичної науки та колективна або персоналістична біографія її творців, але й значною мірою її теорія і методологія в розвитку. Історіографія сприймається наче ядро історичної науки, її рефлексивна складова, форма самосвідомості науковців, тісно пов’язана з методологією та історіософією. Принагідно нагадаємо, що однією з новацій авторських лекційних курсів “Українська історіографія” та “Методологія історіографічного дослідження” були: а) ідея цілісності, наступності та соборності української історіографії; б) внесок українських істориків в осмислення світової та зарубіжної історії; в) спростування хибних, спотворених і сфальшованих фактів історіописання.

Розглядаючи структуру термінологічної системи історії та історіографії, можна солідаризуватися з підходами І. Колесник, яка відносить до неї три основних сегменти: а) історичні поняття; б) історіографічні концепти; в) теоретичні категорії (точніше – теоретико-методологічні). Кожен з них має національний лексичний формат, а їх системний розгляд дозволяє розкрити механізми взаємодії історіографії та історичної науки, теорії й історії науки, методології й історіософії. Контекст нашої розвідки орієнтує на висвітлення передусім термінологічного апарату “історіографії”, який представлений такими ключовими поняттями як: історіографічний процес та історіографічна ситуація. Перше поняття трактується як об’єктивний, цілісний процес генези й розвитку історіографічного пізнання, накопичення та збагачення історичних знань, удосконалення методології історіописання. Український історіографічний процес невіддільний від світового, від історії зарубіжного світу і України, від цивілізаційних процесів, від творення культури, національної свідомості й політичної ідеології українців. Відповідно, історіографічна ситуація розглядається як фрагмент історіографічного процесу в конкретному просторово-часовому вимірі. Якщо для процесу (наприклад, розвиток історичних знань у козацько-гетьманську добу) характерна більша динаміка історичного пізнання, то ситуація (розгортання історичних студій в умовах хрущовської “відлиги”) відбиває деяку статистику обставин, властиву певному проміжку часу.

Не менш важливе значення в методологічному та термінологічному інструментарії історіографа посідають категорії “історіографічного факту” та “історіографічного джерела”. Свого часу це питання добре опрацював проф. М. Я. Варшавчик, наголошуючи, що в обох випадках присутній фактор “подія”, але в одному в розумінні конкретно-історичної, яка пов’язана з розвитком історичної науки, в другому – у форматі знання (поява нових наукових течій, підходів, формування наукових шкіл, вихід наукових праць, заснування історичних видань, проведення наукових форумів, ухвалення документів, присвячених розвитку історичної науки тощо, а джерелом слугуватимуть носії відомостей про ці події).

Іншими словами, поява кожної нової праці з історії, проведення наукової конференції, утворення наукової інституції, захист дисертаційного дослідження тощо – все це передусім історичні події, факти, але, з точки зору історіографії, в них закодовані певні знання або відомості про розвиток історичної науки. В

історіографічному факті концентрується конкретний результат, відповідний доробок дослідницької діяльності історика або групи істориків.

А ось відомості або знання про ці факти закодовуються в історіографічних джерелах, тобто в будь-яких носіях (писемні, усні, електронні, зображальні, речові) відомостей про постаті, інтелектуальні осередки, ключові події і явища, наукові праці, пов'язані з розвитком історичної думки, формуванням історичної свідомості [14, с.19].

В епіцентрі методології історіографічного дослідження як системи знань і умінь про його шляхи, принципи, методи та засоби пізнання перебувають осучаснені підходи до визначення його функцій, предмету і об'єкту, а також співвідношення наукової проблеми та теми. Нерідко навколо цих питань виникають гострі дискусії на засіданнях кафедр, вчених рад, особливо на захистах дисертаційних робіт. Дехто вважає, що це другорядні питання і на них не варто акцентувати увагу. З такою думкою не можна погодитись, оскільки чітке розуміння функцій історіографії, виважене і правильне визначення предмета і об'єкта забезпечує належну стратегію дослідження, застерігає науковця від розпилення уваги на другорядних питаннях, або й на таких, що не мають прямого відношення до проблеми і теми. Воно дозволяє також більш умотивовано підійти до формування джерельної бази, до відбору дослідницьких методів, до визначення мети і завдань, структури дослідження.

До функцій історіографії відносять її місію, призначення, роль, певне коло завдань і обов'язків. Головними з них є наукова або рефлексійно-пізнавальна, теретико-методологічна, критично-конструктивна або прогностична, освітня і світоглядно-виховна. Без врахування цих функцій не можна правильно визначити наукову проблему, сформулювати тему дослідження.

Що розуміють під науковою проблемою в науці загалом і в історіографії зокрема? Сам термін походить від грецького *problema* – перешкода. Це складне завдання або питання, яке потребує розв'язання, відповіді, вивчення, аналізу, пояснення. Проблема може уособлювати часткове знання або незнання як основу для заповнення прогалин чи пошуку нових знань. Наприклад, проблема “Історіографічний образ Української революції 1917–1921 рр.” Приступаючи до її вирішення, дослідник звернеться передусім до вже наявних історіографічних студій, до аналізу конкретно-історичних праць, які вже містять певні знання, напрацьовані попередниками. В процесі ознайомлення з ними неминуче будуть виокремлені ті чи інші прогалини чи хибні твердження. Порівнюючи плюси і мінуси, дослідник кристалізує проблему і приступає до розв'язання.

Натомість, тема дослідження (від грецького *thema*) – це те, що поставлене в основу повного чи часткового вирішення проблеми в процесі пізнання; головна ідея задуму, дослідження, пріоритетна чи головна думка тексту [13, с.160–161]. Продовжуючи міркування стовно названої проблеми, можна сформулювати декілька підпроблем або тем, якими, зокрема, можуть бути: “Історіографія Української Центральної Ради”, “Історіографічний образ Української Держави гетьмана П. Скоропадського”, “Історіографія Української Народної Республіки доби Директорії”, “Дослідження революції на західноукраїнських землях і утворення ЗУНР” та ін.

Висловлені тут міркування щодо концептуалізації окремих розділів української історіографії та авторське баченням означених концептів аж ніяк не претендують на їх досконалість і довершеність. У науці істина завжди в пошуку. Ось чому пропонується стаття – це сегмент дискусій, які активно, хоча не завжди плідно, ведуться упродовж останнього десятиріччя. Зазначимо лише, що до осучаснення понятійно-категоріального апарату історичної науки необхідно підходити системно, маючи, зокрема, на увазі, що з її концептами тісно



пов'язаний науковий апарат історичного джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін, який має свою специфіку і вартий окремого розгляду.

У контексті постмодернізму появилися такі нові для багатьох з нас поняття, як “гранд-наратив”, у тому числі український, “наративна філософія історії”, “нелінійне письмо”, “дискурс”, “орієнталізм” тощо, які потребують додаткового опрацювання. Сказане стосується й таких уживаних категорій як “неораціоналізм”, “глобальна історія”, “інтелектуальне співтовариство”, “міждисциплінарність”, “ментальне картографування”, “кар’єра історика”, “мережева модель науки”, “історична пам’ять”, “поворот до матеріального”, “лінгвістичний поворот” та ін. Хоч більшість з них уже не є новими поняттями, але їх зміст потребує повнішої імплементації в українські практики, належного осучаснення, особливо при застосуванні в нинішніх історіографічних реаліях.

Завершуючи, можна зробити наступні висновки: а) концептуалізація історичної науки – це відповідь на виклики сучасності, насамперед на лінгвістичний поворот і глобалізацію історії, на постмодернізм та парадигму нової історичної науки; б) концептуальна історія має методологічний вимір, оскільки дає ключ до розуміння процесу появи наукових понять як носіїв певних знань, їх оновлення, закладає основу для формування нових концептів як передумову досягнення нової якості досліджень; в) логічне застосування концептів історіографії сприяє утвердженню наукової терміносистеми історичної науки і освіти, служить засобом системного підходу до їх інтерпретації, закладає підґрунтя історико-понятійної свідомості суспільства; г) концептуалізація історичної науки створює термінологічну систему вивчення історичних дисциплін у системі освіти.

#### Список використаних джерел

1. Гегель Г. В. Ф. Наука логіки // Енциклопедія філософських наук. Том 1. М.: Мысль, 1974. 501 с.;
2. Грицак Я. Українська історіографія. 1991–2001: Десятиліття змін // Україна модерна. К., Л. 2005. Ч. 9. С.43–68;
3. Дашкевич Я. Дорогами української Кліо. Про становище історичної науки в Україні. // Україна в минулому: зб. ст. К.; Л.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАНУ, 1996. Вип. 8. С. 54–63;
4. Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямувати свій розум і відшукування істини в науках / Перекл. В. Андрушка, С. Гатальської. К.:Тандем, 2011. 101 с.;
5. Джерелознавство історії України: довідник. К.: КУ ім. Т. Шевченка, ІУАД ім. М. Грушевського, 1998. 212с.;
6. Заішкільняк Л. О. Методологія історії: від давнини до сучасності. Л.:ЛНУ, 1999. 224 с.;
7. Заішкільняк Л. О. Сучасна світова історіографія: посібник. Л.: ПАІС. 312 с.;
8. Історик і влада / Відп. Ред. В. А. Смолій. К.: ІУ НАН України, 2016. 543 с.;
9. Історична наука в термінах і поняттях / За заг. ред. Т. В. Орлової. Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 2014. 732 с.;
10. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посібн. К.:Вища школа, 2002. 281 с.;
11. Історіографічний словник / За ред. С. І. Посохова. Х.:ХНУ ім. В.Каразіна, 2004. 320 с.;
12. Історичне джерелознавство: підручник / кер. авт. кол. Я. С. Калакура. К.: Либідь, 2002. 488 с.; вид. 2-е, доп. К.: Либідь, 2017. 512 с.;
13. Калакура Я. С. Методологія історіографічного дослідження: науково-методичний посібн. К.:ВПЦ “Київський університет”, 2016. 319 с.;
14. Калакура Я. С. Українська історіографія : курс лекцій. К.: Генеза, 2002. 502 с.; вид.2-е, доп. 2012. 512 с.;
15. Калакура Я. С. Українознавче дослідження: теорія і методологія. Тернопіль: Джура, 2012. 292 с.;
16. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. К.: ІУ НАН України, 2013. 566 с.;
17. Колесник І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття). К.:Генеза, 2000. 256 с.;
18. Масненко В. Історична думка та націотворення (кінець XIX – перша третина XX ст.) К., Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. 440 с. ;
19. Стельмах С.П. Історія понять // Енциклопедія історії України. В 10 тт. Т. 3 К.: Наукова думка, 2005. 672 с.;
20. Яремчук В. Українська історіографія: суспільно-політична історія: посібн. Острог НУ “Острозька академія”, 2017. 288 с.

**Ярослав Калакура**

**МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ  
ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ**

*В статье* рассматривается сущность концептуализации исторической науки как одного из средств обновления ее методологического инструментария, наполнения новым содержанием понятийно-категориального аппарата исторического познания. Показаны особенности усовершенствования терминосистемы украинской историографии в контексте современных глобализационных, интеграционных и коммуникационных процессов. Высказан ряд рекомендаций относительно унификации и рационального применения терминов исторической науки в образовательной, научно-исследовательской и просветительской деятельности.

*Ключевые* слова: методология, концепт, концепция, концептуализация, историческая наука, украинская историография, терминологическая система, научная проблема.

**Yaroslav Kalakura**

**METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE CONCEPTUALIZATION OF  
HISTORICAL SCIENCE**

*The article* considers the essence of conceptualization and historical science as one of the means used for updating their methodological tools, filling with the new content of the conceptual-categorical apparatus of historical cognition. It presents the features of improving the term system of Ukrainian historiography in the context of modern globalization, integration and communication processes. The author expresses a number of recommendations on the unification and rational application of the terms of historical science in educational, research and awareness activities.

*Keywords:* methodology, concept, conception, conceptualization, historical science, Ukrainian historiography, terminological system, scientific problem.